

Апеляцыя, юрид. *Прыносіць жалобу вышэйшаму судоваму месці или лічу на неправаільнае рэшэнне тяжэбнага дела въ низшемъ; подавать апелацию. И апелация, а ўсе пройрала. (Употр. шляхтай)* (2, с. 7);

Врэсень. (Время осени). мес. Сентябрь. *Употребляется шляхтою* (2, с. 70);

Дыста. Діета. Слово употр. шляхтою и мещанами. Седзиць на дысте (2, с. 149).

не ўказваецца паходжанне пры відавочным польскамоўным утварэнне:

Вонгтлівосць. 1) *Сомненіе. Пустая твоя вонгтлівосць*. 2) *Пугливосť. Завича у цебе вонгтлівосць*. 3) *Горючлівосť, неуместная поснешность*. Через вонгтлівосць свою все дзело спорць (2, с. 66) — *параўн. wątpliwość* 'сумненне, няўпэўненасць' (польск.);

Дэтонаваць. 1) *Сбіваць съ толку, съ толку, перебивать. Не дэтонауй его, нехай пеець*. 2) *Приводить въ замешательство. Дэтонаеишь, дэтонаеишь на пераомь слове хлопца* (2, с. 150) — *параўн. detonować* 'канфузіць, бянтэжыць' (польск.);

Митрэнга. 1) *Препятствие. Давно въ дворе бывъ-бы, кабы не гета митрэнга*. 2) *Безпокойство. Митрэнга наробиць своимь крикомь* (2, с. 285) — *параўн. mityga* 'цягалоціна, цяганіна, валаціна' (польск.);

Крэвіль. *Близкій по прямой линии родственникъ. Якъ свойму кривому не помочь!* (2, с. 252) — *параўн. krewny* 'свак' (польск.).

Такім чынам, польскамоўнае запазычванне лексікі, змешчанай у рэстравым складзе «Слоўніка Беларускай мовы» І. І. Насовіча, мае як прамы, так і ўскосны (праз указанне на сямільныя групы насельніцтва, з побыту якіх пранікла слова) характар, што сведчыць не толькі пра ўласналінгвістычны, але і культурна-побытавы кантэкст вышэйназванага запазычвання.

Літаратура

1. Гак, В. Г. Лексикография / В. Г. Гак // Лингвист. энцикл. словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — М., 1990. — С. 258–259.
2. Насовіч, І. І. Слоўнік беларускай мовы / І. І. Насовіч. — Мінск, 1983.
3. Прыгодзіч, М. Р. 3 жыццязісу і гісторыі стварэння «Словаря беларускага речыя» І. І. Насовіча / М. Р. Прыгодзіч // Спадчына Івана Насовіча і беларускае мовазнаўства: матэрыялы навук. чытанняў, прысв. 220-годдзю з дня нараджэння Івана Іванавіча Насовіча (18 лютага 2008 года, г. Мінск). — Мінск, 2008. — С. 16–28.
4. Шчэрбін, В. К. «Слоўнік беларускай мовы» І. І. Насовіча / В. К. Шчэрбін // Беларуская мова: энцыкл. / пад рэд. А. Я. Міхневіча. — Мінск, 1994. — С. 524–525.

Таццяна Сакун (Мінск, Беларусь)

УПЛЫЎ ПОЛЬСКОЙ МОВЫ НА АДАПТАЦЫЮ ІНШАМОЎНЫХ СЛОЎ У БЕЛАРУСКОЙ МОВЕ Ў 1920–1930-я ГАДЫ

Прафесар Л. М. Шаkun, характарызуючы працэс запазычвання напрыканцы XIX і ў пачатку XX ст., адзначыў важную ролю перыядычнага друку ў асэнсаванні яго вынікаў. «Паколькі друкавалася многа матэрыялаў, якія ішлі праз рускія інфармацыйныя каналы, то запазычвалася вялікая колькасць слоў з рускай мовы з уласцівымі для яе фармальнымі адзнакамі. Разам з тым выкарыстоўвалася лексіка і ў «заходнім», польскім варыянце. Так у сучаснай беларускай літаратурнай мове вызначыліся дзве плыні ў афармленні запазычанай лексікі: «усходняя» — на ўзор рускай мовы і «заходняя» — на ўзор польскай мовы» [6, с. 25].

Мовазнаўцы канстатуюць уплыў польскай мовы на беларускую ў 1920-х і пачатку 1930-х гадоў [1; 3; 5].

Крыніцамі нашага даследавання з'яўляюцца 269 беларускамоўных перыядычных выданняў рознай тэматчнай і грамадскай накіраванасці, якія ўбачылі свет на працягу 1920–1930-х гадоў. На іх старонках намі зафіксавана больш за 1000 гасіраваных іншамоўных слоў.

У беларускай мове ў гэты перыяд актыўна суіснавалі абедзве згаданыя вышэй плыні. У паведамленні з'яўтаецца ўвага на ўплыў польскай мовы, у першую чаргу як мовы-пасрэдніцы. Для параўнання іншамоўных слоў і іх адпаведнікаў мы выкарыстоўвалі перакладныя польска-беларускі і польска-рускі слоўнікі [2; 4]. Уплыў польскай мовы-пасрэдніцы на адаптацыю заходнееўрапейскай лексікі ў беларускай мове выявіўся на фанетыка-арфаграфічным, марфалагічным, словаўтваральным і лексіка-семантычным узроўнях. Можна меркаваць, што гэты ўплыў больш характэрны для перыядычных выданняў, якія выходзілі ў Заходняй Беларусі, найперш для віленскай перыядыкі.

Як вядома, пачатковы этап адаптацыі іншамоўнай адзінкі звычайна прадугледжвае арыентацыю на этымон або адпаведнік у мове-пасрэдніцы. Калі этымон і адпаведнік у польскай мове-пасрэдніцы, а таксама адпаведнікі іншамоўнага слова ў абедзвюх мовах-пасрэдніцах (польскай і рускай) супадаюць — у гэтым выпадку працэс засваення іншамоўнага слова адбываецца, відаць, больш хуткімі тэмпамі, аднак дакладна вызначыць крыніцу ўплыву досыць складана, напрыклад: дэмпінг — польск. і англ. dumping; *Dumping* *азначае prapichanie tawarów na zniżuя punktu* *radzani* *sabiewartosci...* (BK-31, № 2).

На фанетыка-арфаграфічным узроўні ўплыў польскай мовы на беларускую ў іншамойных словах выявіўся праз наступныя адзнакі:

мяккі ёўрапейскі гук *l* перад галоснымі *a, o, u*: баланс — польск. *balans*; гандлёвы **бiлiяне** (розыніца між сумай прывозу і вывазу тавараў) (БД-25, № 30); каласальны — польск. *kolosalny*; прыну́ж колёсальны (вялізарны) размер (СН-27, № 17); кулауры — польск. *kulawy*; у **ку́льцоурах** (калідоурах) Сойму (БН-26, № 14); лакаўт — польск. *lokaute*; **Лёкаут** — масавае звальненне рабочых самымі прадырыемцамі (Ч/п-32, № 84);

цвёрдыя зычныя перад галоснымі пярэдняга рада *e, i*: агрэсу́ны — польск. *agresywny*; проці **агрэсу́йнай** (захотнай) калыназайчынай палітыкі (В/п-28, № 4); гегемонія — польск. *hegemonia*; **ра́ліўсцiяні** **гегемоні́і** (*uladu*) **swatch** **pratekatay** (БК-26, № 4); дывідэнд — польск. *dywidenda* (навадырства) ў **Эўропе** (БФ-38, № 4); дывідэнд — польск. *dywidenda*; **высокія дывідэнды** (прыбыткі) (Віц. пр.-31, № 1); дэпазіт — польск. *depozyt*; як **дэпозыт** (залог) у судзе (Сам.-37, № 6); **ргутажіс злоўжа** ў **дэрозу́т** (*u zalogu*) (К-39, № 1); імпарцёр — польск. *importer*; купцом на ўвозу замежных тавараў (**імпартэрам**) (СБ-25, № 227); інвестыцыя — польск. *inwestycja*; **прадбачачы** (...) **інвестыцыю** (уклад грошаў) (Сам.-37, № 21); радыкальны — польск. *radykałny*; **Радыкальны** — карэнны, канчатковае вырашэнне якога небудзь пытаньня (Ч/п-33, № 148);

пачатковы галосны *e* (э): еўгеніка — польск. *eugenika*; ...Асобная навуковая дысцыпліна, так званая **эўгеніка**. Гэтая назва складаецца з двух грэцкіх слоў: **эў** — харошы і **генос** — род, пры перакладзе на нашу мову азначае «вучэнне аб харошым родзе»... (П-мя-27, № 2);

прыстаўны зычны *h* (з) перад пачатковымі галоснымі *i, u*: іпатэка — польск. *hipoteka*; надзяліць кожнага селяніна **гіпотэкаю** (дакумэнтальнымі даводамі аб праве ўласнасці да таго «шпурка» зямлі які ў яго ёсьць) (СН-27, № 23); **ab prawie** на **piatichomaś**, **prawie hipoteki** (БК-29, № 1); запегіацыі, забяспечаныя **гіпотэкай** (залогам нярухомасці) (РК-33, № 15); ураган — польск. *huragan*; **Niedzwiedz** **ra sile wisłoch (hurakan)** **prapiośsia nad lasnoj časłkaj Narwiehii** (БК-27, № 33). У Партарыко **ураганами** зусім зынічан ураджай **фруктаў, тытуню і кавы...** (Зв.-28, № 216). **Niadajna** ў **Arhientunie** ў **mieście Caballito** **był dożdż z prawak, jakija pierad hełym był zabranu** **hurakanam** (*siłnym wietram*) **z bliskich batol** (БК-29, № 12);

зычны *z* (замест *k*) у пачатку слова: кабінет — польск. *gabinet*; кабінет; урад [2, с. 165]; нашырэнне парляманцкай падставы **габініту** (ўраду) (СП-24, № 9); **można rapnam wybuchu kryzys gabiñetu** (ўраду) (НП-27, № 31); **стварэнне новага габіне́та** (ўрада) (ПБ-36, № 15);

мяккі *n* ('*n*') перад спалучэннем *in* ў сярэдзіне слова: кан'юнктура — польск. *konjunktura*; **дзеля вельмі цяжкіх кон'юнктураў** (уловаў) (СН-27, № 24); **śto datyła h. z.** **«konjunktury»** (Сам.-33, № 11);

галосныя *a* (замест *e*), *e* (замест *i*), *i* (замест *a*), *u* (у) (замест *o*) у сярэдзіне слова: абанемент — польск. *abonament*; **выдаюцца на картачкам (абона-ментам)** (БЗ-32, № 1); амністыя — польск. *amnestia*; **abwiesłcił amnestyju** (*datamajnie karę*) (К-24, № 25); на падставе **амністэй** для палітычных эмігрантаў (СН-25, № 1); баланс — польск. *bilans*; 'баланс; вынік, вынікі' [1, с. 50]; **пасыдунага гандлёвага біліансу** (вынішшы ўвоз за вываз) (СН-26, № 5); **бюджэт** — польск. *budżet*; **праз зраўнаважэнне будыжэту** (накрыўце неадахваткі даходаў пазыкаў) (З-23, № 11); **radčas razhlada budżetu** (*przychodu i raschodu*) (К-24, № 7);

спалучэнне *eu* (замест *ei*) нейтральны — польск. *neutralny*; *ratasax ziamli, jakaja zwlasłaxia rakam neutralnym* (*miśum*) (К-23, № 2);

спалучэнне зычных *gw* (зб) у корані слова: гарант — польск. *gwarant*; **гарантаваць** — польск. *gwarantować*; гарантыя — польск. *gwarancja*; **Гва-ранткай** **Вэрсальскага Трактату** **сталася Ліга Народаў...** (БК-36, № 12); **гварантуоць** **Румыніі тэрыторыянае status quo** (СН-27, № 10); **kamisar** **Ligi Naroday** **mae prawa** **esdać** **datajujajnych gwarancyjny** (СН-27, № 3). **Liga Naroday** **budzie razhladać sprawy miżnarodnaj** **hwagancyj** (*ratniki*) **prawoy pasujajajnych miensasłaj** (БК-29, № 6);

спалучэнні *loa* (замест *lua*), *lua* (замест *льва*): эксплуатаваць, эксплуатаатар, эксплуатацыя — польск. *eksploatować, eksploatacja*; **эксплуатацiя** **эксплуатуоць** (выкарыстоўваць) (СН-26, № 6); **знаходзіцца пад кантролем** **дзяржавы** — **эксплёатацiя** (эксплоатат) (ЧЗ-28, № 17); **праз узмашчванне** **эксплёатацiі** **шырокіх працоўных мас** (Ж-28); **дэвальвацыя** — польск. *devaluacja*; **ci «zalaty» blok sarpatay** **itutaje swajni waluty ad ratamienia** (*devaluacyi*); **chwała abiasceniainia** (*devaluacyi*) (Сам.-33, № 9-10); **ab dewaluacyi** ў **Francyi** ў **Swjarscy** (БК-36, № 41);

спалучэнне *gia*: індустрыялізацыя — польск. *industrializacja*; **індуст-рылізацыя** (развiццiе прамысловасці) **Полычы** (Н/п-27, № 7);

выкарыстанне транслітараций: блеф — польск. *bluff* [blef]; называе іх «**блэфам**» (абманам) (Сам.-37, № 21); **транскрыпцыі**: **коміважор** — польск. *komwojażer*; **Саюз коміважэраў** (праваднікоў) (СБ-24, № 98); **трансфэрт** — польск. *transfer*; **існуе стэціяльная «камісія трансфэру»** (пацінскі дзеяслоў «*transféro*») **азначае «пераноу»** (СБ-28, № 15);

пазыхванне графічнай формы: карупцыя — польск. *korupcja*; «**корупцыя**» (наджукнасьцi) (ЖВ-25).

На марфалагічным і словаўтваральным узроўнях уплыў польскай мовы на беларускую выявіўся ў вар'іраванні:

роду іншамойных назойнікаў: візіт — польск. *wizyta*; **вельмі ўчэшаны гэ-тай візытай** (СП-24, № 5); **клас** — польск. *klasa*; **Клiсый** **назваецца частка** **грамадзянства, якая займае аднаковае палажэнне ў гаспадарчым жыцці...** (Н/с-23, № 16); **рэзерв** — польск. *rezerwa*; **як ваенна-палітэіская рэзэрва**

(НП-27, № 34); як **рзэрэва** (запас) з галоў ураджайных (Сам.-34, № 9); філія, філіял — польск. filia: Нямецчына робіцца як-быццам «эўрапейскай **філіяй**» («дачкай» — адзілам, — як цнер кажучы, «экспазытурай») амерыканскага капіталу... (ДП-28, № 5); *tajniś być ahanizawany addzieły (filii) mahaŭarni haŭoinaj* (Сам.-36, № 1-2);

адносіны да скланення: назойнік кіно ў сучаснай беларускай мове не змяняецца па склонах, у польскай — скланяецца: *Перад забастуюкай кін у Варшаве. ... Мінуй тэрмін, у якім Магістрат Варшавы меў даць адказ кінам на іх дамагаанне зьменшчыць падатак з кін; прыступіць да ліквідавы кін; кінны будучы ступнёва зачынены* (БС-26, № 6);

афармлення асноў і канчаткаў назойнікаў: баніфікацыя — польск. bonifikata, bonifikacja: *гэтая ўступка завецца баніфікацый* (ВК-34, № 43); г.зв. **баніфікацыі** (рэзуня сума грошаў) (Сам.-34, № 1); каментарый — польск. komentarz: *падоблены выясьненні тэксту (каментар)* (БФ-38, № 2); мара-торый — польск. moratorium: *Заместа грошаў — мораторыум. ... «Плян сглаты даўгоў» пачынаецца з ... «мораторыя», гэты значыць з адсрочкі першых сглату даўгу на некалькі гадоў... (ЖБ-25, № 1); аб з’яўлен **мараторый** (адтэрмінаванне) пляжкоў на сялянскіх даўгах* (БВ-34, № 264); *hetkaja adrośka (moratorium) adnosicca da asobaj zbiadniejšych z pręsu pręgażuŭch i kraji radziejaj* (К-39, № 7);

асноў прыметнікаў: прэзентыўны — польск. prewencyjny; *выбух «прэзэн-цыйнай» (папераджачокай) вайны (3-па-25); па некалькіднёвым папярэднім (превенсиўнум) арышце* (ББПК-26, № 14); *надужываньне «прэзэнцыйным» арыштам (да суда) (Н/к-26); выкліканьне прэзэнцыйнай (упераджачокай) вайны* (БФ-36, № 7); *фіктыўны — польск. fikcyjny; каб гэтая адказнасьць (...) была ня фікцыйнай (фальшывай) (Бел. сл.-27, № 9); абвясціў гэтую прадажу «фікцыйнай» (фальшывай) (ДП-28, № 1); bankowaja aręasuj (...) znaschođziać fikcyjnui (wudatantui) (ВК-28, № 18);*

суфіксаў дзеясловаў: дэнансаваць — польск. denonsować: *урад Бразіліі дэнансаваў (заявіў аб скасаванні) заключаны (...) гансёвы дагавор з Германіяй* (Віц. пр.-36, № 66); *ізаляваць — польск. izolować: нямецкая дэлегацыя за-легла ізаляваць (адасобіць) Польшчу* (ЖБ-25, № 14); *матываваць — польск. motuwować: Матываваць — тлумачыць, абгрунтоўваць* (Ч/п-33, № 144); *ратыфікаваць — польск. ratyfikować: піводнаja dziaŭawa nie spiaŭalasia ratyfikawac (raswiarđzac) (ВК-29, № 7).*

Прыведзеныя тут прыклады ўжывання іншамовных слоў мелі ў даследа-ваны перыяд дублетнае афармленне — варыянты, агульныя як з польскай, так і рускай мовамі. Прычым у сучаснай беларускай мове варыянтны адносіны вырашались ў пераважнай большасці на карысць рускіх форм, за выключэн-нем хіба цвёрдых зычных *o, m* перад галоснымі *e, i* і суфіксаў *-awa-* (ява-) для дзеясловаў.

Паланізмы на лексічным узроўні ўяўляюць сабой дублетныя фор-мы: алярм (польск. alarm = трывога), анальфабэт (польск. analfabeta = непісьменны), анальфабэтызм (польск. analfabetyzm = непісьменнасць), апінья (польск. opinia = думка, погляд), дэфілада (польск. defilada = парад), ліцытацыя (польск. licytacja = аукцыён), рэвэляцыя (польск. rewelacja = адкрыццё, сенсация) і інш.: *паднялі алярм (трывогу)* (СН-27, № 87); *дзіця пікадае польскую школу амаль што не аналфабэтам (неграмацтвам)* (СН-27, № 60); *раўгасса анальфабузм (niegramotność) (К-39, № 10); польская апінья (грамадзянская думка) (НП-27, № 8); дэфілада (паход) гэмага зьезду* (Сам.-37, № 8); *абываласа ліцытацыя (продаж з малатка) (Ч/п-32, № 148); рэвэляцыя (адкрыццё) «Кін. Віл.» (НС-26, № 22).*

Паланізмы абазначаюць спецыфічныя рэалі: дэфензіва — польск. defensywa ‘ахоўная паліцыя ў Польшчы ў 1918–39 гг.’ [2, с. 97]; *Шліст хто з іх звязаны з польскай дэфізівай (тайнай паліцыяй)* (БВ-28, № 24).

Некаторыя паланізмы ў пэўным кантэксце атрымліваюць дадатковую ка-натацыю (негатыўную): *адбылося рэволюцыйнае выступленне сялян на глебе фашыскай камісый (прымушовага пераводу на хутары) (Ч/п-30, № 69).* Дзяржава грабіць сялян сваёй зямельнай палітыкай, так званай **камісый** (хутарызацыя), якая павінна нібыта даць сялянну зямлю ў адным кавалку, у **спраўдонасці-ж гэты** з яўзяцыя **грабжам** **лешых** **сялянскіх** **зямель** у **карысць** **паменчыка і кулака** (Л/с-36, № 111).

На семантычным узроўні іншамовныя словы набываюць дадатковыя значэнні, якія ёсць у польскіх адпаведнікаў, напрыклад: дэкларацыя, дэкла-раваць — польск. deklaracja ‘заява’, deklagować ‘заяўляць; абвясціць» [2, с. 98]; *Кожны беларус, які хоча вучыць сваіх дзетак у беларускай школе, павінен скласці аб гэтым Інстэктару **дэкларацыю** (гэта значыць заяву) (БД-25, № 10); сумесна з Совецкім Саюзам **дэкларавань** (аб явіць) **тэрытарыяльную неадпаведнасьць прыбалтыйскіх дзяржаў** (ЧЗ-35, № 4).*

Такім чынам, неабходна канстатаваць, што ў перыяд 1920–1930-х гадоў меў месца ўплыў польскай мовы на беларускую, які выявіўся як у пасрэдніцтве пры адаптацыі іншамовнай лексікі, так і наўнясці ўласна паланізмаў. Гэты ўплыў у большай ступені быў характэрны для перыяды Заходняй Беларусі 1920-х гадоў, што прасочаецца найперш на фанетыка-арфаграфічным, а таксама марфалагічным, словаўтваральным і лексіка-семантычным узроўнях.

Скарачэнні

ВК — «Віегаіскaja кгуіса»; К — «Кгуіса»; Бел. сл. — «Беларускае слова»; БЫПК — «Бюлетэнь Беларускага пасольскага клуба»; БВ — «Беларуская вёска»¹; БД — «Беларуская доля»; БЗ — «Беларускі звон»; БН — «Беларуская ніва»; БС — «Беларуская справа»; БФ — «Беларускі фронт»; Віц. пр. — «Віцебскі пралетарый»; В/п — «Воля працы»; ДП — «Думка працы»; Ж — «Жанчына на барыкадах»; ЖБ — «Жыццё беларуса»; ЖВ — «Жыццё вёскі»; З — «Змаганне»; З-ца — «Зарніца»; Зв. — «Звязда»; Л/с — «Ленінскі сяг»; Н/к — «Наш кліч»; НП — «Наша праўда»; Н/п — «Наша праца»; НС — «Народная справа»; Н/с — «Наш сяг»; ПБ — «Піянер Беларусі»; П-мя — «Польня»; РК — «Родны край»; СБ — «Савецкая Беларусь»; СН — «Сялянская ніва»; СП — «Сялянская праўда»; Сам. — «Самапомач»; ЧЗ — «Чырвоная змена»; Ч/п — «Чырвонаармейская праўда».

Літаратура

1. Арцямёнак, Г. Беларуская-польскае лексічнае ўзаемадзеянне на сучасным этапе / Г. Арцямёнак // Беларуская мова: шляхі развіцця, кантакты, перспектывы: матэрыялы III Міжнар. кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый» (Мінск, 21–25 мая, 2000 г.) — Мінск, 2001. — С. 145–149.
2. Волкава, Я. В. Польска-беларускі слоўнік: звыш 40 000 слоў / Я. В. Волкава, В. Л. Авілава. — Мінск, 2005.
3. Гапоненка, І. А. Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX — пачатку XX ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця / І. А. Гапоненка. — Мінск, 2012.
4. Гессен, Д. Большой польско-русский словарь: ок. 80 000 слов: в 2 т. / Д. Гессен, Р. Стыпула. — М.; Варшава, 1979.
5. Запрудскі, С. М. Беларуская мовазнаўства і развіццё беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады / С. М. Запрудскі. — Мінск, 2013.
6. Шакун, Л. М. «Усходнія» і «заходнія» крыніцы папярэдняга лексічнага сродкаў беларускай мовы / Л. М. Шакун // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4: Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. — 1995. — № 2. — С. 22–26.

¹ Знакам * пазначаны выданні, якія выходзілі па-за межамі Заходняй Беларусі (Вільні).